

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Розвиток білінгвальної освіти безпосередньо пов'язаний із замовленням і потребами суспільства в цілому або його окремих спільнот. Сучасна світова практика розвиває дві різноспрямовані тенденції – інтеграційні процеси, які відбуваються у Європі і у всьому світі ставлять людину перед необхідністю знати принаймні одну із мов міжнаціонального спілкування, а державні системи освіти – забезпечити умови для її реалізації та прагнення кожної нації зберегти свою самобутність, культуру та мову, у тому числі і через рідномовну школу, тому низкою міжнародних угод і декларацій кожній людині гарантується право на освіту рідною мовою. Вирішенню цієї проблеми значною мірою сприяє, як показує світовий освітній досвід, білінгвальна освіта.

Україна є багатонаціональною країною, тому проблема освіти рідною мовою дітей національних меншин, які проживають на її території є досить актуальною і, як показує практика, не вирішеною до кінця.

Сучасні українські дослідники приділяють значну увагу двомовній освіті. Зарубіжний досвід у цьому напрямі аналізували: Я. Гулецька (на прикладі США), О. Мілютіна (у Великій Британії), Л. Гульпа (в Угорщині), О. Ковальчук (Росія). Вітчизняна практика білінгвальної освіти проаналізована у О. Павлик, Н. Зорька (особливості організації білінгвального навчання для дітей російської національної меншини) Л. Асанова (кримськотатарської), В. Бойченко, В. Колкунова, А. Солодка (полікультурне виховання у закладах освіти, Е. Бекірова, М. Вахицька, Т. Окуневич, К. Маргітич, Є. Бубнов (підготовки фахівців педагогів для роботи в умовах шкіл для національних меншин).

Метою статті є проаналізувати сучасний стан організації білінгвальної освіти для дітей національних меншин України та окреслити перспективи її розвитку.

Аналіз правової бази з питань розвитку мов національних меншин України дає підстави стверджувати, що в Україні створено умови для розвитку білінгвальної освіти на усіх рівнях – дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої у навчальних закладах державної та приватної форм власності: стаття 7 «Закону України про освіту»; стаття 7 «Закону України про загальну середню освіту»; стаття 5 «Закону України про вищу освіту» [1; 2; 4]

Мовами національних меншин (кримськотатарською, молдовською, польською, російською, румунською та угорською мовами) у дошкільних навчальних закладах на сучасному етапі виховується 172544 дитини.

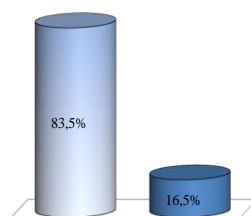
Законодавчо обумовлено (дані станом на 2010р.), що особи, які мають бажання вивчати мову національної меншини і проживають у місцевості, де нею користуються, можуть вивчати її у: навчальних закладах: російську (у навчальних закладах усіх регіонів України); польську (Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька області та м. Київ); румунську (Закарпатська та Чернівецька області); болгарську (АР Крим, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська області, м. Київ); словацьку та угорську (Закарпатська область); гагаузьку та молдовську (Одеська область); новогрецьку (АР Крим, Донецька, Одеська, Херсонська області та м. Київ, м. Севастополь); іврит (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Харківська, Чернівецька області, м. Київ); їдиш (Київська область); кримськотатарську (АР Крим, Херсонська область та м. Севастополь). Мови національних меншин бажані можуть також вивчати у та культурно-освітніх центрах, які створюються за ініціативи представників цих меншин по усій території України. [5]

Контент-аналіз нормативних джерел – Типових навчальних планів для загальноосвітніх шкіл України (2005, 2009 р.р.) [6; 7] дозволив встановити, що ставлення держави до освітніх потреб дітей національних меншин можна класифікувати як таке, що забезпечує гарантоване Конституцією України та міжнародними актами право на освіту рідною мовою, створює потенційні можливості для розвитку полікультурного середовища. Це підтверджується тим, що Типові навчальні плани для шкіл з навчанням російською та мовами інших національних меншин приймалися одночасно з Типовими навчальними планами для шкіл з навчанням українською мовою. Для урахування специфіки регіонів з різними етнічними, історичними та соціокультурними особливостями, з 1991 року Міністерством освіти та науки України паралельно розробляються та затверджуються Типові навчальні плани для шкіл з українською мовою навчання, шкіл з українською мовою навчання, де мова національної меншини вивчається як предмет та шкіл з російською мовою навчання та вивчення мови іншої національної меншини. У нормативних джерелах відображено, що в Україні проживає найбільш чисельна національна меншина – російська – 17,3% (8 334,1 тис осіб – дані відповідно до останнього перепису населення 2001), тому усі нормативні документи мають усталене формулювання – для шкіл з навчанням російською чи мовами інших національних меншин.

Оцінити зміни співвідношення кількості населення України за національною ознакою дозволяють дані Всесоюзного перепису 1989 р. та Всеукраїнського перепису 2001 р., за якими відповідно було українців 72, 7% та 77,8%, росіян – 22,1% та 17,3%, та представників ще понад 130 національностей, найчисельнішими з яких є білоруси, євреї, молдавани, болгары, поляки, румуни (від 0,3% до 0,9% населення України). Це дозволяє стверджувати, що Україна у основному зберігає масштаби і спектр соціокультурного простору, що формує соціальне замовлення середовища на білінгвальну освіту.

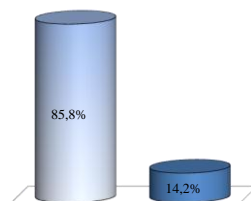
Як видно із діаграм, співвідношення рідномовного та державного мовного компонента освіти непропорційне у інваріантному компоненті і цей підхід зберігається на усіх рівнях школи.

I ступінь - молодша школа

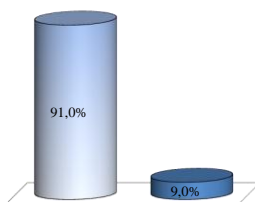
Всього - 85 год. Укр. мова - 14 год

II ступінь - основна школа

Всього - 155 год. Укр. мова та література - 22 год.

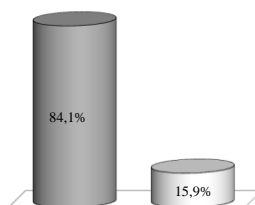
III ступінь - старша школа

Всього - 67 год. Укр. мова -6 год.

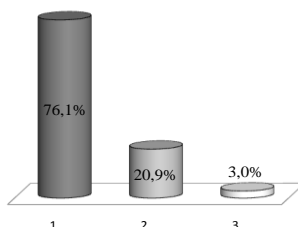
Виявлено, що з 2008 р. Міністерством освіти України (наказ № 461) вносяться зміни з метою оптимізувати співвідношення державного та рідномовного компонента для основної (збільшено на користь державної мови на 6,7%) та старшої школи (зростання на 11,5%). [8]. Кількісно, щодо молодшої школи співвідношення не змінилося, незначна зміна відсотків пояснюється введенням до основного компонента іноземної мови, вперше унормовано – виокремлено години для двомовного вивчення предметів у основній та старшій школі відповідно 3% та 12,1% від загальної кількості навчального часу.

I ступінь - молодша школа

Всього - 88 год. Укр. мова -14 год.

II ступінь - основна школа

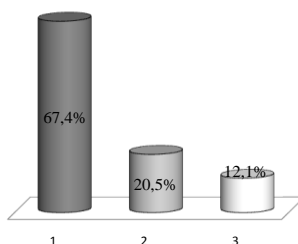

Всього - 155 год. 1 - білінгвальне вивчення - 4,5 год

2 - укр. мовою - 32 год

3 - мовою нац. меншини -116,5 год

III ступінь - старша школа

Всього - 66 год. 1 - укр. мовою - 13,5 год

2 - білінгвально - 8 год; мовою нац. меншини - 44,5 год

Проведений контент-аналіз нормативних документів Міністерства освіти та науки України виявив, що у цілому впродовж останніх років держава урегулює діяльність шкіл для національних меншин з метою зменшити існуючий інформаційно-процесуальний дисбаланс державної і національної мов та переорієнтувати розвиток білінгвальної освіти для дітей нацменшин у напрямі більш повного забезпечення можливості виникнення середовища культурного діалогу, взаємодії і формування полікультурних цінностей. Визначено документи, що забезпечують реалізацію цієї мети.

1. Наказ МОН України від 25.05.2008 р. № 461 [8, с.8-19], яким було затверджено Галузеву програму поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 р. Відповідно до нього було розпочато поетапний перехід на вивчення українською мовою таких предметів як історія України, географія України, трудове навчання, фізична культура, захист Вітчизни тощо. До прикладу історію України (5 кл.) запропоновано вивчати у двомовному режимі, а починаючи з 6 класу – українською мовою 1 години на тиждень, а у 10 класі – 2 години; запровадження елементів двомовного навчання з циклу загальноосвітніх дисциплін за рахунок поєднання можливостей інваріантного компонента мовою національної меншини та варіативного – державною мовою. Так, починаючи з 7 класу вивчення математики (1 год. на тиждень) пропонується проводити двомовно (мовою національної меншини за рахунок інваріантної частини та українською мовою за рахунок варіативної частини навчальних планів).

2. Наказ МОН «Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 році» № 1171 від 25.12.07 р. [10, с. 30-31], де вказується про необхідність забезпечення під час тестування випускників навчальних закладів з мовами навчання національних меншин термінологічним словником.

3. Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки щодо застосування елементів двомовного навчання при вивченні предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин № 1/9-581 від 28.08.2009 р. [11, с.12-19].

Встановлено, що нижче названі документи частково повертають пріоритет ідентифікаційної моделі. Наказ МОН «Про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році» № 238 від 25.03.2010р. про необхідність здійснення перекладу тестових завдань кримськотатарською, молдовською, польською, російською, румунською та угорською мовами, оскільки особи, які закінчили школу з навчанням мовою національної меншини мають право обирати мову складання тестів та наказ МОН «Про внесення змін до наказів МОН від 09.07.2009 № 642 та від 21.12.2009 № 1150» № 259 від 29.03.2010р., де вказано про заміну підсумкового контролю з української мови у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації «державний екзамен» на «екзамен».

Шляхом аналізу результатів якісного дослідження (опитано 12 респондентів – керівників шкіл) встановлено, що не у всіх школах з навчанням мовами національних меншин відбувалося виконання вимог «Галузевої програми», оскільки відсутнє навчально-методичне забезпечення та фахівці. З'ясовано, що варіативний компонент («додатковий час») використовується у школах з мовами навчаннями національних меншин переважно на: вивчення дисциплін країнознавчого циклу (історія, географія історичної батьківщини національної меншини; на додаткові години з іноземної мови (часто з другої); дисципліну чи напрям, з якого спеціалізується школа, що підтверджує орієнтацію цих шкіл на розвиток саме за ідентифікаційною моделлю білінгвальної освіти.

Виявлено результати подальшого нормативного забезпечення діяльності білінгвальних шкіл, упродовж останніх років Міністерство освіти розробляє та затверджує типові навчальні програми для шкіл національних меншин за трьома напрямками:

– програми з української мови та літератури для шкіл з мовами навчання національних меншин;

– програми з рідної (румунської, угорської, кримськотатарської, польської, словацької, болгарської, молдовської, гагаузької, ромської та івриту) мови та інтегрованого курсу рідної (румунської, угорської, кримськотатарської, польської, словацької, молдовської) та світової літератури;

– для інших навчальних дисциплін рекомендовано типові програми для вивчення цих дисциплін у загальноосвітніх школах України. Учителями окремих шкіл розробляються авторські програми вивчення окремих дисциплін, які затверджені Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і використовуються у навчальному процесі. (Наприклад, авторські програми з історії та географії Польщі використовуються у Львівській ЗОШ № 10 з польською мовою навчання)

Контент-аналіз названих документів за критерієм викладання української мови для шкіл національних меншин виявив:

– недостатнє урахування у їх змісті спорідненості та неспорідненості мовних систем, так, для шкіл з польською мовою навчання (5-11 класи) та кримськотатарською мовою навчання (1-11 класи) рекомендовано програми для шкіл з російською мовою навчання, хоч всі ці мови знаходяться щодо української на різних рівнях спорідненості (неспорідненості);

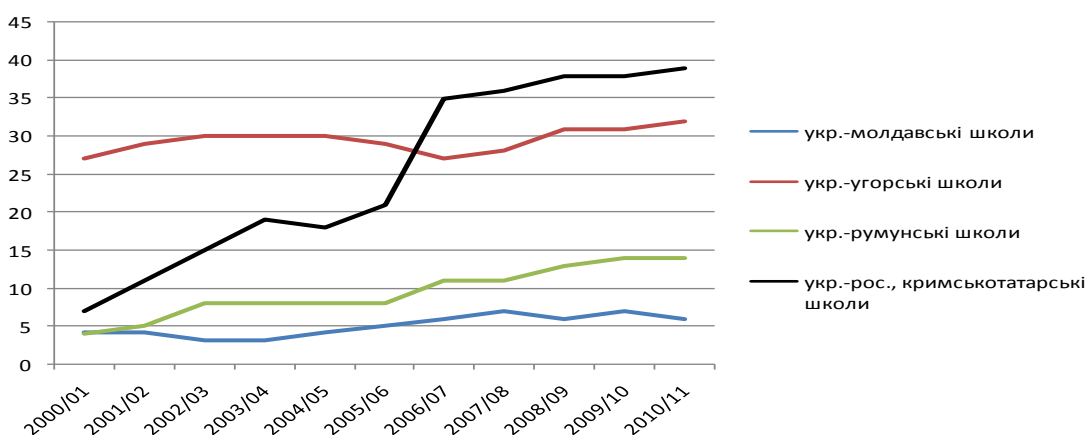
– для шкіл з російською, молдовською, румунською та угорською мовами навчання програми були розроблені спеціально для молодшої, стандартного та академічного рівня основної та старшої школи, що більш повно дозволяє враховувати специфіку протікання явищ мовної взаємодії.

Розроблено єдиний стандарт змісту освіти з української літератури для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин та, відповідно, єдина типова навчальна програма, що з огляду на вимоги системи ЗНО може трактуватися як доцільна.

Аналіз навчальних програм для шкіл, де вивчають або вчать мовами національної меншини показує, що наявні лише програми з вивчення мови та літератури, для решти предметів спеціальні програми не розроблені, використовуються типові програми загальноосвітньої школи.

За результатами аналізу даних Держкомстату України щодо кількості загальноосвітніх закладів, у яких навчання відбувається двомовно – українською та мовою нацменшин, можна виділити такі основні тенденції:

1) зменшення кількості двомовних українсько-російських шкіл (2254 школи у 2000/01 н.р. та 1377 – у 2010-2011 н.р.); 2) стабільного зростання двомовних шкіл (українсько- молдовських, угорських, румунських) та тримовних (українсько-російсько-кримськотатарська):

3) Зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів: а) із українсько-польською мовою навчання (на 2000/01 р. – 5, 2010-11 – 1), українсько-словацькою – відповідно 2 та 1; російсько-кримськотатарська (30 та 23); російсько-молдовська (5 і 3).

4) нестабільність спостерігається у кількості тримовних шкіл: з українською, російською та румунською, угорською, болгарською молдовською мовами навчання та двомовних російсько-румунських, українсько-болгарських шкіл.

Окрім програмного забезпечення на рівні Міністерства освіти було розроблено «Методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання під час вивчення окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин», якими вперше у нормативних документах визначено основні завдання роботи у класі із двомовним навчанням, подано рекомендації щодо методичних особливостей навчальної діяльності, види мовленнєвої діяльності та детально щодо змістових аспектів двомовного навчання. Важливим вважаємо також те, що визнано необхідність спеціальної підготовки вчителів мови та вчителів-предметників до роботи в умовах двомовного навчання і сформульовано відповідні завдання для обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, запропоновано як варіант методичної допомоги «через виїзні семінари, інструктивно-методичні наради, майстер-класи, конференції, педагогічні читання тощо» [11, с.19]

Щодо вищих навчальних закладів України, то на сучасному етапі у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації навчається 31521 студент, в основному мовою найбільш чисельної національної меншини – російською. – 31357 студентів, 82 студенти навчаються угорською мовою та 82 – румунською, а у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації – російською мовою навчаються 182968 студентів, що становить 9,3 % від загальної кількості студентів, угорською мовою – 640 студентів та 28 студентів – іншими мовами. [12, с. 106-107]

Слід також зазначити, що в Україні налагоджена система білінгвальної освіти у вищих навчальних закладах: 48 з них вивчаються мови національних меншин та готують учителі мови та літератури для цих шкіл; найбільша кількість вищих навчальних закладів готують учителів російської мови – 31; фахівців для шкіл з кримськотатарською мовою викладання готує Кримський інженерно-педагогічний університет; у Чернівецькому університеті можна здобути кваліфікацію учителя румунської, у Ужгородському університеті – вчителя угорської, у Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка готують фахівців польської мови та літератури тощо.

Проте, незважаючи на це, результати якісного дослідження окреслюють головні, на думку опитаних респондентів проблеми, що спостерігаються у діяльності білінгвальних шкіл: відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів, які володіли б мовою національної меншини, українською мовою та предметом і відсутність достатньої кількості навчально-методичного забезпечення – навчальних програм, двомовних підручників, навчальних посібників і довідкової літератури.

Отже, на законодавчому рівні в Україні створені належні умови для розвитку білінгвальної освіти для дітей національних меншин, але існують певні проблеми у практичній організації навчального процесу у білінгвальному режимі. Тому з метою її покращення вважаємо необхідним вивчення досвіду багатонаціональних країн, де ці проблеми успішно вирішуються, посилення уваги науковців до розробки навчально-методичних матеріалів для двомовної школи, вивчення та поширення досвіду білінгвальних шкіл, а також державні програми та громадські ініціативи щодо режиму сприяння двомовній освіті та полікультурному вихованню.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту». За станом на 19 жовтня 2006 р. / Верховна Рада України: Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 64 с. – (Серія «Закони України»).
2. Закон України про загальну середню освіту. № 1060-XII від 23.05.91 // Законодавство України про освіту та науку (За станом на 22 грудня 1999р.) / Офіційне видання / Верховна Рада України / Київ, Парламентське видавництво, 1999. – 128 с.

3. Закон України про національні меншини // Відомості Верховної Ради України, 8 вересня 1992 р. – № 36. – С. 529-530
4. Закон України про освіту. № 1060-ХІІ від 23.05.91 // Законодавство України про освіту та науку (За станом на 22 грудня 1999р.) / Офіційне видання / Верховна Рада України / Київ, Парламентське видавництво, 1999. – 128 с.
5. Здійснення мовної політики в освіті, навчання мовами національних меншин України та вивчення цих мов. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/2865-zdiysnennya-movnoi-politiki-v-osviti-navchannya-movami-natsionalnih-menshin-ukraini-ta-vivchennya-tsih-mov>
6. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 9 (березень) 2005 р. – С. 20-28.
7. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 8 (березень) 2009 р. – С. 3-32.
8. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 11-12 (квітень) 2009 р. – С. 9-12.
9. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 18 (червень) 2008 р. – С. 8-19.
10. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 4 (лютий) 2008 р. С. 30-31
11. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 31-32 (листопад) 2009 р. – С. 12-19.
12. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року // Статистичний бюлетень. – Київ: Державна служба статистики України, 2012. – 217 с.

Проаналізовано сучасний стан організації білінгвальної освіти для дітей національних меншин, які проживають на території України. Розглянуто нормативні документи, які регулюють двомовну освіту на усіх її рівнях, тенденції розвитку білінгвальних шкіл, співвідношення мов у них та окреслено основні проблеми організації навчального процесу.

Ключові слова: білінгвальна освіта, білінгвальна школа, школа для дітей національних меншин.

Проанализировано современное состояние организации билингвального образования для детей национальных меньшинств, проживающих в Украине. Рассмотрены нормативные документы, которые регулируют двуязычное образование на всех уровнях, тенденции развития билингвальных школ, соотношение языков в них и намечены основные проблемы организации учебного процесса.

Ключевые слова: билингвальное образование, билингвальная школа, школа для детей национальных меньшинств.

The article deals with the organization of bilingual education for the children of national minorities, which are living in Ukraine. The legislative acts which regulate the bilingual education in all levels, tendencies of the bilingual schools development and the languages balance in them are analyzed and the main problems of learning process organization are given.

Keywords: bilingual education, bilingual school, school for the children of national minorities.